

A népi vallásosság tárgyai megőrzésének jelentősége*

Egy-egy település lakosságának fontos jellemzője a hite. A mélyen megélt katolikus hitélet-höz évszázadok óta különböző típusú, anyagú, formájú, méretű vallásos tárgyak használata kapcsolódik. A tárgyak esztétikai funkciójukon, érdekességükön kívül azt is elmondják, milyen vallásos ábrázolásokat kedveltek a tulajdonosaik, kik voltak kedvelt szentjeik, milyen tárgyakkal vették körül magukat otthoni imáik alkalmával és milyen volt a helyi ima-gyakorlat?

A tárgyak segítségével fény derül az adott település vallásos világára és kirajzolódnak a vallásgyakorlás jellemzői, a búcsújárás jellegzetességei és választott kegyhelyei. A magán-áhitat kisebb-nagyobb szentképei, a paraszti házbelső szakrális terének tárgyai, a búcsús zarándoklatok emlékei együtt képesek a közösség vallásgyakorlatának jellemzésére. Emiatt nagy fontosságú a tárgyak gyűjtése, megőrzése, és lehetőség szerint együttes bemutatásuk. A továbbiakban a fő tárgytípusokat mutatjuk be.

SZENTKÉP/PAPÍR SZENTKÉP/EMLÉKKÉP

A köznyelv szentképnek nevez minden síkban készült vallásos ábrázolást, függetlenül annak méretétől, anyagától, technikájától, rendeltetésétől. Mivel magasművészeti, vagy nyilvános használatra szánt szakrális ábrázolás nem került paraszti használatba, ezek ismertetése nem feladatunk – túl messzire is vezetne. A festmények, oltárképek, vagy szobrok nyomán azonban számtalan magánhasználatra készülő szentkép került a hívők tulajdonába.

A sokféle anyag és technika, a változatos, néha giccsbe hajló művészi színvonal az ízlések sokféleségét tükrözi, mind előállítói, mind vásárlói oldalról. Mivel a keretezésre alkalmas nagyobb és az imakönyvbe szánt kis szentképek története, sokszorosítási helyei, technikái, az ábrázolt tartalmak és a használatukkal elérni kívánt cél nem áll távol egymástól, a különböző szentképeket együtt mutatom be.

A magánáhitatban használt szentképek története a kolostorokban papírra, vagy pergamenre festett képekkel kezdődött a XIII. században. Az egyedi díszítésű képek birtoklása még kevesek kiváltsága volt, széles körű elterjedésük a fametszés, a nyomdászat és a reformáció elleni küzdelem együttes hatásának volt köszönhető. Terjesztésükben főleg a búcsújáró helyek jártak elől, a képek szakrális funkciójuk mellett hírverést is jelentettek az adott

Csipkés szélű, keret nélküli szentkép (Kerekes Dóra felvétele)

* A 2016. szeptember 24-én a dunakeszi Szent Mihály-templomban megrendezett *Népi vallásos emléktárgyak* című kiállítás megnyitóbeszédének cikké formált változata. A mellékelt képek a dunakeszi Révész István Helytörténeti Gyűjteményben őrzött tárgyokról készültek.

kegyhelynek, kegyképnek. A képeket aztán a falra, vagy az ágytámlára függesztették, szekrénybe, ládába ragasztották, sőt, gyakran a ruhájukra, vagy kalapjukra tűzték az útonjárók, zarándokok – óvó, bajelhárító céllal.

Azok is hozzájuthattak a képekhez, akik nem tudtak útra kelni, a XVIII–XIX. században vándor, házaló kép-árusok vitték a szentképeket Európa-szerte. A németalföldi, német, vagy osztrák metszők és nyomdák képei sok száz kilométerre eljutottak. A kis szentképek a XVIII. században, a barokk korban váltak igazán népszerűvé. A nyomtatás révén az olvasás – különösen a *Biblia* és az imádságos könyvek olvasása, immár egyre többekhez jutott el, a kis képeket pedig bele lehetett tenni könyvjelző gyanánt a szent olvasmány lapjai közé.

Az egyház hamar felismerte a szentképekben rejlő lehetőségeket, hiszen a legapróbb kép is képes az eszme hordozására, népszerűsítésére, a katolikus képtisztelet propagálására. Szokás volt ajándékozni is, az egyik leg-híresebb kis szentkép-ajándékozó Mária Terézia királynő volt. A kép szent jellegét a papi áldás, vagy szentképhez érintés erősítette, a hátoldalra nyomott szöveg pedig gyakran erkölcsnemesítő, vagy nevelő célzatú volt. A képek ugyanakkor közvetve hatottak a tulajdonosuk ízlésére is.

A XIX. századra a kőrajztechnika, a könyvnyomás, majd a kezdetleges színes nyomat kiszorította a fa- és rézmetszetet – bár az olcsó ponyvanyomtatványokon még a XIX. század végén is találunk szép számmal fametszetű képet. A XIX. századi, Magyarországon fellelt szentképek München, Bécs, Prága és Pest-Buda, majd Budapest nyomdáiban készültek. A magyar felirat nem jelent feltétlenül hazai nyomdát, megrendelésre magyar szöveggel is készültek külföldön szentképek.

A litográfia és a színes olajnyomat – a XIX. századi lelkiség kedvelt témáival együtt – mintegy 100 évre meghatározta a paraszti lakáskultúrát szerte Európában, így Magyarországon is. A tömegtermelés ugyanakkor gyakran a minőség rovására ment, az alkotók és a nyomdák által ebben az időszakban készített képek közül sok ábrázolás tanúskodik gyenge mesterségbeli tudásról.

A paraszti lakosságra jellemző a megvásárolt szentkép személyesebbé tétele, faragott keret, személyes tárgyak, fénykép, menyasszonyi koszorú szentképpel együtt keretezésével. Sok helyről ismerünk beleszőtt, vagy hímezett keresztet, oltáriszentséget, „*Mária segítség!*” feliratot tartalmazó háztartási textilíákat, míg a szentképek hímezésre való átültetése – szakrális témájú feliratos falvédők, gobelin képek formájában – inkább polgári hatást tükröz.

A képek ikonográfiai tartalma változatos, jól tükrözi a vallásos gondolatvilágot – bár formakincsük nem igazán gazdag. Megtalálhatók a Jézus Szíve és Mária Szíve ábrázolások, Jézus és Szűz Mária többféle ikonográfiai típusa, a Szentháromság, az Oltáriszentség, a szenvedéstörténet, Krisztus feltámadása és mennybemenetele, a kedvelt szentek, a meglátogatott kegyhelyek és a Szent család ábrázolásai. A Szent család ábrázolása testesítette meg a paraszti vallásosságban a családi nevelés két alappillérét: a munkával munkára nevelést és az imádkozással a hitre nevelést – azaz a példamutatás erejét.

Szentképek a falon
(Kerekes Dóra felvétele)

A *házi áldás* mint önálló, szöveges ábrázolástípus a barokk korban vált gyakorivá. Sokszorosított grafikai alkotásként Magyarországon osztrák–délnémet hatásra honosodott meg, előbb polgári otthonokban. A XIX. században került a parasztházakba, ahol nemcsak nyomtatott formában vált kedvelté, hanem falvédőkön, dísztányérokra is.

Házi áldás
(Kerekes Dóra felvétele)

Szintén a XIX. század közepére alakult ki a különböző emlékképek készítésének és ajándékozásának szokása. Keresztelőre, elsőáldozásra, bérmálásra, házasságkötésre, papszentelésre, újmisére, különböző kerek évfordulókra, halálesetre egyaránt készítették szentképes emléklapot. Külön említendő a vallásos társulatokhoz kötődő, ekkortól készített képes nyomdai emléklapok is. Az I. világháború tematikája pedig gyakran visszaköszön a háborús években készített szentképeken, emlékképeken.

A XIX. század végétől történtek arra törekvések, hogy a „szentképipar” termékei, összhangban a liturgikus reformokkal, művesebb kivitelben jelenjenek meg. Ennek érdekében több neves rajzoló, festőművészt nyertek meg – a korszakra azonban inkább jellemzők azok a német és olasz nyomdák, amelyekből kikerült halvány színezésű, giccses tájban elhelyezett, fényképes szentképek, amelyek az 1930–40-es években elárasztották Európát, sokáig meghatározva az uralkodó ízlést. Különösen jellemző ez Magyarországra, ahol 1948 után nem igazán lehetett műves, jó minőségű szentképet vásárolni.

TÜKÖRKÉP

A XIX. század végi, XX. század eleji paraszti lakóházak szakrális terének egyik fontos szentkép-típusa nem nyomtatással készült. A tükörrre festett szentkép, úgynevezett *tükörkép* jellegzetessége az ábrázolástól szabadon hagyott mézőn jól látható tükörfelület.

Tükörkép
(Kerekes Dóra felvétele)

Antik előzmények után a XIV. századtól itáliai mesterek alkalmazták, majd tökéletesítették a technikát. (Közbevetőleg: a tükörkép készítésnek kétféle technológiája ismert: 1. először az üveget munkálják meg, vagyis metszéssel, maratással készített díszítményekkel veszik körül a tulajdonképpeni képmezőt, majd megfestik az ábrázolást, végül foncsorozzák, vagy kormozzák; 2. a kész tükörből kikaparják a festésre szánt részeket és ezekre készül az ábrázolás.)

A népi változat Németországban alakult, majd a barokkban teljesedett ki. Az ábrázolások egyértelműen szentképi előképekre vezethetők vissza, a tematika hasonló a papír szentképekével. A tárgyak díszítése, a szentképet körülvevő virágmotívumok a bútorfestészet hatását mutatják. Mivel a festést iparszerűen üzték, jelentős forgalmat bonyolítva, az egyedi, művészi megformálásra nem sok idő maradt, az

egyres műhelyek stílusa mégis eltérő, a technikából adódóan pedig a tükörképek rusztikus bájt árasztanak.

A tükörképek német, osztrák, sziléziai és dél-cseh műhelyekben készültek, jellemzően a XIX. század második felében. Magyarországra főleg cseh áru került és különösen a sváb lakosságú falvakban volt gyakori. Távolabbra kerülésük a műhelyek által foglalkoztatott házaló árusokhoz köthető.

VALLÁSOS SZOBOR

A népi terminológia nem különböztette meg a képektől a térbeli szakrális ábrázolásokat – erre utal a sokáig használt *faragott kép* kifejezés is. A népi vallásosságban használatuk a XIX. század elején, a tisztaszoba szerepének kialakulásával kezdődött.

A nyugat-magyarországi Mária-házakban testet öltő kultuszforma igényelte először nagy mennyiségben különböző anyagú (faragott fa-, öntött viasz-, gipsz-, porcelán-, üveg-, később műanyag-) szobrok készítését és árusítását. A kézműves, faragott termékek az igényt nem voltak képesek kielégíteni, így a főleg búcsújáráhelyeken készült szobormásolatok váltak elterjedté, széles körben ismertté téve a kegyhelyet is.

A viasz a XX. század elejére jőszerével eltűnt, legáltalánosabbá a gipsz vált. A történeti Magyarországon Sasvár és Máriazell kegyzobrának másolata vált a legkedveltebbé, összhangban a két kegyhely szakrális kisugárzásával, vonzáskörzeteinek nagyságával. A kis méretű máriabesnyői szobor a XIX. század végétől szép kivitelű porcelánszobrocška formájában vált megvásárolhatóvá, hazavihetővé. A lourdes-i jelenést megörökítő Mária-szobrok, vagy szobor formájú vizes üvegek csak az 1920-as, 1930-as években jelentek meg, de gyakoriav csak az 1980-as évektől váltak – az autóbuzos zarándoklatoknak köszönhetően.

KERESZT/FESZÜLET

A kereszt az egyik legegységesebb szimbólum, a kereszténység legfontosabb jelképe, amely Krisztus keresztthalát, illetve magát Krisztust jelképezi. A kereszt a kínhalál eszköze, egyben a megváltás, az örök élet fája, védelmet nyújtó szent jel is.

A IV. századtól felbukkanó ábrázolásai sokáig egyszerű, alig díszített jelképek. Az ikonográfiailag ma megszokott realiztikus látvány – a keresztben szenvedő Jézus – a X. századra alakult ki. A kereszt és a megfeszített test (korpuz) együttes megjelenítését nevezzük *feszület*nek.

Az évszázadok során sokféle keresztábrázolás-típus alakult ki. A kereszték és feszületek idővel a magánáhitat részévé váltak, az egyszerű ember otthonába is bekerültek mint fémöntvények, vagy fából készült tárgyak, amelyek kiemelten szolgálták az otthon és a benne lakók védelmét. Kisebb változatait zsinóron, láncon, rózsafüzéren viselték. Az igényesebb alapanyagok közül a fémek sokféle fajtája, többféle nemes fa, csont és gyöngyház egyaránt előfordult.

Feszület
(Kerekes Dóra felvétele)

TÜRELEMÜVEG

Az úgynevezett *türelemüveg* szűk nyakú üvegpalackban elhelyezett, többnyire fából faragott ábrázolás. Magyarországon az a típusa ismert, amikor az üreg belsejében állítják és ragasztják össze apró elemekből, csipesz, fapálcika és drótkampó segítségével a kompozíciót.

A türelemüveg a XVI. század óta ismert és kedvelt szobadisz Európában, magyar parasztházakban a sublóton találta meg helyét, a hazai használatról a XVIII. századtól vannak adatok. Magyarországon a faragványt álló üvegbe építik be, a tér gyakran több szintre tagolt. Egyik legnépszerűbb hazai formája a türelemüveg kicsi oltárral, vagy kálváriával. A türelemüvegbe zárt feszületet Jézus szenvedésének eszközeivel, pásztorfaragók és barkácsolók még a XX. század első felében is készítették.

RÓZSAFÜZÉR

Az imádságok számlálására, az elmélyülés segítésére több vallásban is használnak imafüzért. A katolikusok rózsafüzére – népies nevén *szentolvasó* – a középkorban alakult ki, elterjedése a hagyomány szerint az eretnekség ellen harcoló Szent Domonkoshoz köthető. Az imasorozat a legrégebbi eredetű Mária-imádságon alapul, a rózsza magát Szűz Máriát, Jézus anyját szimbolizálja.

A rózsafüzér mint tárgy a népi vallásosságban védő funkcióval ruházódott fel, betegség és bajelhárító céllal is használták, rendszerint kegyes ajándékként adományozták.

Kegyhelyeken különösen gyakran vásároltak olvasó ajándékba. A rózsafüzér népszerűségéhez hozzájárultak a domonkosok patronálásával működő rózsafüzér társulatok, amelyekben a tagok közösen imádkoztak és elmélkedtek. Az imák számontartására szolgáló füzérnek különböző imagyakorlatok szerint kialakított változatai léteznek, de a tárgy típus sokféle lehetett anyagát, méretét, formáját illetően is.

Szenteltvíztartó
(Kerekes Dóra felvétele)

SZENDELTVÍZTARTÓ

A szenteltvíz tartására szolgáló edény paraszti háztartásban többnyire cserépből készült, de előfordult ónból és üvegből való is. A XIX. század vége óta mindezeket a polgári ízlést tükröző gyári készítésű porcelán szenteltvíztartó szorította ki.

Helye a szobai ajtó mellett volt, a falra akasztva. Falra akasztható lapja alsó részéhez félgömb vagy kehely alakú, csúcsban végződő víztartó tartozik. Lapja felül átlukasztott, felülete domborműves díszítésű, feszület-, vagy keresztábrázolással, Mária és a gyermek Jézus, szentek, hit–remény–szeretet allegória, vagy őrangyal ábrázolásával.

VALLÁSOS PONYVA

A hivatalos, egyházi személyek által összeállított, egyházi jóváhagyással, egyházi nyomdákban kiadott ima- és énekeskönyvek nem a népi vallásosság keretei közé tartoznak, hatásuk azonban

meghatározó volt a különböző félnépi, népi nyomtatványokra. Emellett figyelmet érdemel néhány ima-, vagy énekeskönyv mívés kötetábrája.

A katolikus imádság- és énekirodalom népi, népszerű ága hihetetlen bőséggel burjánzott; termékeit a minél szélesebb körben való terjesztés végett, legtöbbször vallásos ponyvakiadványok formájában juttatták el a hívőkhöz. Nagy számban jelentek meg a néhány leveles vagy csak egy-két lapos, imádságokat tartalmazó füzetek, éneketbetétekkel vagy anélkül, kezdetleges képekkel, vagy anélkül. A vallásos ponyvák nagy része Bucsanszky Alajos, vagy Rózsa Kálmán mindenféle ponyvákra szakosodott nyomdájából került ki, de búcsús énekvezetők is kiadhatták saját verseiket, az általuk írt imákat.

Az imalapok az ájtatossági formák változására, egyes szentek, kegyhelyek adott időben kedvelté válására is rávilágíthatnak. A kiadványoknak a terjesztésére a legáltalánosabb mód a roppant tömegeket megmozgató kegyhelyek búcsúin való árusítás volt.

A SZENTSAROK

A magánáhitat ma is ismert formái a barokk korban alakultak ki, majd a XIX. század második felének vallási felvirágzása idején finomodtak, változtak – mindkettő városi közvetítéssel jutott el falura is. A barokkban épült templomok oltárai és díszítésük, majd a biedermeier vallásos polgári otthonok tobzódó tárgykultúrája egyaránt hatott a szentsarkok létrejöttére és elrendezésükre.

A házi oltároknak többféle típusa ismert (Mária-ház, házioltár-építmény), általános a ház szentsarkának templomi oltárokat idéző berendezése, ahol a kis szentképek, szobrok, búcsús emlékek, rózsafüzér, fényképek, gyertyatartó, bögre, virágváza együttese került a sublót tetejére, kiegészítve a hozzá tartozó falszakaszon elhelyezett keretezett szentképekkel. A szentsarok tárgyai főleg búcsújáráson vett/kapott emléktárgyakkal bővültek – időnként tobzódva a tárgyakban. A tárgyak rendezgetése, a velük való foglalkozás ugyanakkor visszaidézte a búcsú hangulatát, érzelmi feltöltődést jelentett, kiszakadást a mindennapok problémái közül.

A szentsarokból nem hiányozhatott a XIX. század második harmadától gipsz-, vagy porcelánszobor formájában a szimmetrikusan, mindig párosan elhelyezett Jézus Szíve- és Mária Szíve-ábrázolás. A fő helyen, középen azonban szinte minden esetben Mária szobra állt, ezzel is Szűz Mária magyar néplélekben betöltött kiemelt helyére utalva. A Kisjézus különböző ábrázolásai minden esetben polgári hatást mutatnak.

A lakás szentsarka a mindennapi otthoni hitélet legfontosabb helye volt. Reggel ébredéskor, este lefekvéskor felé fordultak. Az imádkozás rendje általános volt a magyar paraszti kultúrában: az ajtó melletti falon lévő szenteltvíztartóból vett vízzel keresztet vetettek, majd az ágy feletti keresztről, vagy a sublóton lévő imakönyvből kézre vették a rózsafüzért, hogy állva, vagy térden – a szentsarok képei és szobrai előtt – elmondják az imát, majd megcsókolták a kis imakönyvi képet, a rózsafüzért és a becsukott imakönyvet. A fohász és a kegyelem elnyerését segítő szakrális tárgyak azonos erejűek a népi hitéletben, együttesen pedig erejük megsokszorozódik.

Az 1950–60-as évek nem kedveztek a vallási élet megnyilvánulásainak. A régi házak lebontása, átépítése, új házak építése szintén hatott arra, hogy a tisztaszoba korábbi rendje fellazult, az új bútorok közt a szakrális tárgyak ritkán találtak helyet. A korábbi fő helyen lévő tárgyak félreeső, nem látható helyekre kerültek – szerencsére padlásokon, szekrények mélyén, fiókokban sok kép átvészelt a nehéz idők, a szakrális tárgyak kidobásának évszázados tilalma révén. Ezek ma már különböző gyűjtemények féltve őrzött tárgyai.

Csukovits Anita